

Glossematikken i dansk fonologi – og nogle linjer i dansk sprogvidenskabs historie

Hans Basbøll
Syddansk Universitet

I denne artikel vil jeg først (i afsnit 1) præsentere nogle fonologiske arbejder af glossematikens fædre, især Hjeltslevs ”Grundtræk af det danske udtrykssystem”, siden (i afsnit 2-4) give en række eksempler på glossematikens betydning for dansk fonologi (hvoraf nogle er baseret på min fremstilling i Basbøll 2016); endelig (i afsnit 5) vil jeg inddrage nogle lidt længere linjer i dansk sprogvidenskabs historie fra glossematikens hovednavn Louis Hjeltslev og bagud til Danmarks største sprogforsker Rasmus Rask, for at slutte af med nogle bemærkninger om glossematikens plads i fonologiens historie (afsnit 6).

1. Glossematikens fædre: Hjeltslev og Uldall

I midten af det 20. århundrede var (d)en dominerende sprogteori blandt danske lingvister glossematikken, skabt af Louis Hjeltslev (1899-1965) og Hans Jørgen Uldall (1907-1957), og den var det internationalt kendteste danske bidrag til den strukturelle lingvistik.

Ifølge standardværket om lingvistikens historie i Norden, Hovdhaugen et al. (2000:355-357), har glossematikken internationalt kun haft meget begrænset betydning, og de nævner i denne sammenhæng, med rette, fransk semiotik (fx Greimas) og Sidney Lambs stratifikationsgrammatik. Hertil kan føjes den glossematiske indflydelse på – den i Sydamerika, Tyskland og Østrig virkende – Eugenio Coseriu.¹ Der findes også en stadig aktiv italiensk Glosse-

¹ Se Bank Jensen 2015 om Coserius forbindelse til Louis Hjeltslev og Eli Fischer-Jørgensen.

matisk Cirkel, i Padova, jf. Skytte 2016:181 ff. Om glossematikken plads i fonologiens historie, se Fischer-Jørgensen 1975:114-143 og Anderson 1985:140-168.

Men ikke mindre vigtigt er det, efter min opfattelse, at to af det 20. århundredes største lingvister, Roman Jakobson (1962, 1971) og Kenneth Pike (1967), ofte henviser til Hjelmslev, Jakobson næsten altid med tilslutning. Det samme gælder R. H. Robins' standardværk om lingvistikkens historie (1967).

Glossematikkenes fædre, Hjelmslev og Uldall, debuterede som fonologer i 1935 med to 'fonematiske' bidrag; men allerede inden da (1933) havde Uldall udgivet en vejledning i dansk udtale for et internationalt, engelsksproget, publikum med brug af den internationale lydskrift IPA og placering af de danske vokaler i Daniel Jones' kardinalvokalskema. Det originale i Uldalls 'fonematiske' analyse for dansk (1936), baseret på Hjelmslevs almene principper (1936), var "marginale prosodier" som *h* vs. *ikke-h* og *stød* vs. *ikke-stød*. Førstnævnte prosodi byggede bl.a. på en iagttagelse om pust efter final kortvokal, første gang gjort af Jacob Madsen Aarhus, Danmarks første betydende fonetiker, i 1586:

Paa mit Sprog, d. v. s. paa Dansk, synes Aspirationen at lyde og at maatte skrives ikke blot foran Vokal, men ogsaa efter Vokal i Slutningen af korte Enstavelsesord, ligesom paa Hebraisk; f. Eks. ah (jeg), dah (da), duh (du), dih (de).

(Jacob Madsen Aarhus 1586/1930, bd. 2, s. 156; latin bd. 1, s. 66)

Stødet blev ved at vende tilbage som det centrale *crux* i dansk fonologi og morfofonologi, det strukturelle problem som hele analysen måtte centreres om: "For hvert sprog frembyder den strukturelle analyse visse særlige problemer, som hele analysen må koncentreres om; ... i dansk er hovedproblemet stødet og i forbindelse dermed problemer vedrørende latente konsonanter" (Hjelmslev 1951:12).

Hjelmslevs vigtigste udtryksanalyse var "Grundtræk af det danske udtrykssystem med særligt henblik på stødet" (1951), en afgørende forudsætning for de strukturelle danske dialektbeskrivelser. Den

er et 12 siders resumé af to foredrag holdt i Selskab for nordisk Filologi i 1948. Den har stået som den nok mest interessante anvendelse af Hjeltslevs glossematiske principper for udtryksanalysen (*kenematikken*), og den er blevet gennemdiskuteret i Lingvistkredsen og dens forskellige arbejdsgrupper.²

Hjeltslev 1951 har ikke blot været vigtig for de mange danske strukturalistiske dialektbeskrivelser (afsnit 2 her), men den peger også frem mod den generative fonologi (jf. Basbøll 1971, 1973). Dens hovedpåstand er at stødet ikke er en selvstændig udtryksenhed men kan forudsiges ud fra ord- og stavelsesstruktur, se C nedenfor i dette afsnit.

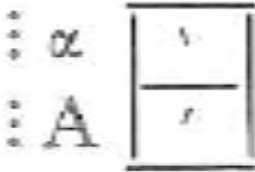
Hjeltslev 1951 er den største af hans to analyser af udtryksplanet af et enkelt sprog. Den anden er hans analyse af fransk (1970 (1948)) som ikke er udgivet efter hans eget manuskript men ud fra Eli Fischer-Jørgensens detaljerede noter fra det pågældende møde i Lingvistkredsen, se Basbøll 2017. Både den danske og den franske analyse er morfofonologiske – og ikke rent lydstrukturelle, de er altså ikke fonologiske i snæver forstand.

Nogle hovedpunkter af Hjeltslev 1951:

A1) Modulationer

Hjeltslev opererer med to modulationer: ” ’ ” manifesteret som ikke-faldende og ” ` ” manifesteret som faldende. Relationen mellem dem er ” ’  $\rightarrow$  ` ”, dvs. at ” ’ ” er forudsættende og ” ` ” er forudsat. De to modulationer er ikke tegnudtryk, men blot udtryk for relationen – og ikke fx for ”spørgsmål”, ”frem sættende udsagn” o.l. Hjeltslev bemærker også at ” ’ ” og ” ` ” kan byttes om i forhold til indholdsstørrelserne (sætningstyper): *’hvis du kommer imorgen, bliver han glad* vs. *’han bliver glad, ’hvis du kommer imorgen*. Fig. 1 viser at ” ` ” er intensiv, symboliseret ved ”α”, ” ’ ” ekstensiv, symboliseret ved ”A”.

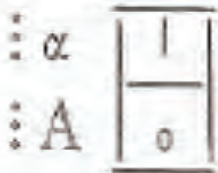
² Jf. Eli Fischer-Jørgensen 1973, Frans Gregersen 1991, bd. 2:177-193, og Michael Rasmussen 1992:277-296.

Figur 1. Efter Hjelmslev 1973:251, jf. 1951:15.

A2) Accenter

Hjelmslev opererer med to accenter: ”_o” manifesteret som relativt stærktryk og ”_o” manifesteret som relativt svagtryk. Relationen mellem dem er ”_o → |”, dvs. at ”_o” er forudsættende og ”|” er forudsat. Hjelmslev angiver kommutationspar som *for_osynet* (sb. def.) vs. *for_osynet* (præt. ptc.). I et eksempel som *han kom_omer* erstattes stærktryk i *han* af svagtryk under dominans af stærktrykket i *kom*. Bitryk er dels reduceret stærktryk i 2. sammensætningsled, dels svagtryk med stød; dette er en vigtig generalisering, efter min mening (jf. Basbøll 2005:333-340). Fig. 2 viser at ”|” er intensiv (symboliseret ved ”α”), ”_o” ekstensiv (symboliseret ved ”A”).

Figur 2. Efter Hjelmslev 1973:253, jf. 1951:16.

A3) Stavelser

Da dansk har kommutabel accent (jf. A2), har dansk også stavelser i Hjelmslevs strukturelle forstand, idet en stavelse ifølge Hjelmslev defineres som bærer af en kommutabel accent. Dette er til forskel fra fx fransk (Hjelmslev 1970 (1948); Basbøll 2017) der mangler kommutabel accent og således må nøjes med pseudo-stavelser: en pseudo-stavelse kan, stadig ifølge Hjelmslev, defineres som en pseudo-vokal plus evt. omgivende pseudo-konsonanter; pseudo-vokaler kan i fransk defineres som potentielle ordudtryk, jf. *eau*, *eu*, *à*, osv. Det er vigtigt for Hjelmslevs analyse at dansk har stavelser fordi han så kan bruge stavelsesgrænserne – der jo markeres i notationen, jf. eksemplerne ovenfor – i sine fonologiske reduktioner, jf. B2.1 nedenfor.

B) Konstituenten

Konstituenten er segmenter, svarende til fonemer – vokaler og konsonanter – i andre teorier.

B1) Konstituentkategorier (?i ?u)

Hjelmslev opererer med fire kategorier af konstituenten:

β : forudsatte, eller centrale, kaldet *vokaler*; se B3

B : forudsættende, eller marginale, kaldet *konsonanter*; se B2

γ : både forudsatte og forudsættende: *u* som er central i ”*hus*”, men marginal (som [v]) i ”*djærv*” |*dieru* og ”*vrinske*” |*uren* _{sg}; *u* er adskilt fra vokalen ved *r*. Når der ses bort fra fremmedord som ”*march*”, kan *i* – der også har dobbelt manifestationsmulighed som [i] og [j] – ikke vises at kunne stå vokalfjernt, derfor er *i* en vokal

Γ : hverken forudsatte eller forudsættende, fx interjektioner som *pff*...

B2.1) Konsonanter: 1. reduktioner (?ptk ?δ ?γ)

?*p* ?*t* ?*k* tolkes som henh. *hb* eller *bh*, *hd* eller *dh*, *hg* eller *gh*; tolkningen hvor *h* er sidst er fonetisk rimelig, i modsætning til fx *hb* initialt, herunder før *l* (som i ”*plaske*”); tolkningen *hbl* begrundes med ”Hjelmslevs lov” hvorefter en trekonsonantgruppe skal kunne opløses i to mulige tokonsonantgrupper, dvs. at **bhl* fejlagtigt ville implicere

muligheden **hl*, derfor generaliserer Hjelmslev til fx *hb* i forlyd.

”Det bløde *d* og *g*”, *?ð* og *?ɣ*, tolkes som *d* og *g* stavelsesfinalt – idet stavelsesgrænsen jo er med i notationen. Herved ender Hjelmslev med 10 konsonanter.

B2.2) Konsonanter: 2. system

De 10 konsonanter opstilles herefter i et system – med henvisning til Hjelmslev 1939 og *La catégorie des cas* (1935:113 ff.) – baseret på synkretismer mellem en intensiv og en ekstensiv term; Hjelmslevs eksempel er det i dag forældede *f* og *b* i *købt/køft*. Det virkelig problematiske ved dette sidste analysetrin er at det kun kan foretages hvis antallet af elementer ikke er et primtal: 4, 6, 8, 9 eller 10 elementer – konsonanter eller vokaler – kan analyseres i dimensioner, hvad 3, 5, 7 eller 11 ikke kan. Det er for mig noget talmystik – og kan være et incitament til fonologisk urimelige analyser – hvad der ikke er helt ukendt i andre teorier: fx kan 16 fonemer teoretisk beskrives ved hjælp af 4 binære distinktive træk à la Jakobson fordi $16 = 2^4$, og jo flere træk man bruger, jo mindre ’økonomisk’ bliver analysen. Men modsat trækanalyser i andre teorier står og falder Hjelmslevs system-analyse med antallet. Hjelmslev hævder selv at analysen – i anden række, efter synkretismerne – tager mest muligt hensyn til ”substansen”, altså det fonetiske. De $10 = 2 \times 5$ konsonanter skal analyseres i 2 dimensioner som det ses i fig. 3. Den lodrette dimension (”1”), med 5 trin, svarer til *fremme* vs. *tilbage* med *fremme* som intensiv – som er øverst, symboliseret med ” α ”. Den vandrette (”2”) svarer til *åben* vs. *lukket* med *åben* som intensiv – som er til venstre, symboliseret med ” α ”. Der er mange fonetiske urimeligheder i denne ”substanstilordning”.

		2 ÷	∴ α		∴ A
+	∴ α		<i>f</i>		<i>b</i>
	∴ A		<i>s</i>		<i>l</i>
	∴ β		<i>m</i>		<i>d</i>
	∴ B		<i>h</i>		<i>g</i>
	∴ γ		<i>n</i>		<i>r</i>

Figur 3. Efter Hjelmslev 1973:257, jf. 1951:19.

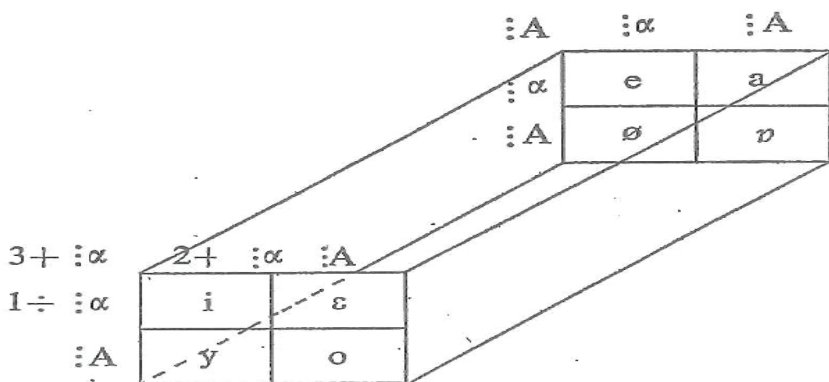
B3.1) Vokaler: 1. reduktioner (?æ, kvantitet)

?æ fortolkes væk ved en række analyser der er delvis ad hoc: ”gøre” |gør_oε vs. ”køre” |hgør_oε; |dør_oε (vb.) vs. |dør (sb.); ”synd” |sønd vs. ”søn” |søn; men det ”latente” d i synd er ikke ad hoc, jf. syndig.

Vokalkvantitet fortolkes på flere måder: primært som dobbeltvokal, og som enkeltvokal før enkeltkonsonant plus schwa (ε); en del manifestationsregler er meget komplicerede og ad hoc.

B3.2) Vokaler: 2. system

De 8 vokaler som Hjelmslev ender med – uden u, men med i, jf. B1 ovenfor, og uden ?æ – opstilles så i et system med 3 binære dimensioner (idet $8 = 2^3$), jf. afsnit B2.2 ovenfor; se fig. 4. Den lodrette dimension (”1”) svarer til *urundet* vs. *rundet* hvor *urundet* – der er øverst, symboliseret med ”α” – er intensiv. Den vandrette dimension (”2”) svarer til *fortune* vs. *bagtunge* – eller *fremme* vs. *tilbage* – hvor *fortune* er intensiv; den er til venstre, symboliseret med ”α”. Endelig svarer den skrå dimension (”3”) til *lukket* vs. *åben* med *lukket* som intensiv – den er forrest, symboliseret med ”α”. ”Substanstilordningen” er klart bedre for vokalerne end den var for konsonanterne (jf. B2.2), der er altså større overensstemmelse med det fonetiske.

Figur 4. Efter Hjelmslev 1973:260, jf. 1951:21.

C) Stødet

Som det fremgår af sidste del af titlen på Hjeltslev 1951 – "... med særligt henblik på stødet" – er stødanalysen en afgørende del af artiklen, og som Hjeltslev skriver i sit slutord, blev stødet diskuteret intenst i arbejdsgrupper omkring Lingvistikredsen. Hjeltslev anfører i artiklen at stød er et signal under fem forskellige betingelser: 1) i 2. sammensætningsled: fakultativt i eksempler som "*tørklæde*", "*grønsager*", obligatorisk i fx vb. "*aftale*", "*udtale*", med den tricky tilføjelse at sprogbrugen udnytter denne sidste mulighed til "heteroplane" formål, dvs. her for at skelne mellem vb. og sb., sidstnævnte uden stød; 2) i stavelser med identitetsdiftong – dvs. dobbeltvokal, fx i "*ben*" [|]*been*; 3) i stavelser med monoftong uden final konsonant, fx "*bro*" [|]*bro* der kan vises at have enkeltvokal strukturelt fordi vokalen udtales kort når stødet tabes i eksempler som "*bropille*", i modsætning til fx "*benknap*" hvor den stødløse vokal i første stavelse udtales som en langvokal; 4) i stavelser med "enefinal" *s* eller *b* eller i anden del af en i-diftong, fx "*lys*" [|]*lys* og "*dyb*" [|]*dyb*; 5) i stavelser med finale konsonantgrupper, fx "*elsk*" [|]*elsg*. Ud fra Hjeltslevs formulerede stødregler og hans eksempler er det ikke muligt at give en samlet, konsistent, stødanalyse, der er alt for mange inkonsekvenser; men det er muligt at bruge nogle af hans grundprincipper i en mere sammenhængende stødanalyse som det er forsøgt påvist i den ovenfor nævnte faglitteratur og i nogle af de strukturalistiske dialektbeskrivelser (afsnit 2), blandt andet ved at indføre grænsesymboler i notationerne og ved at præcisere anvendelsesbetingelserne for de enkelte stødregler.

2. Strukturalistiske danske dialektbeskrivelser

I 1900-tallets første del – som også i 1800-tallet – blev danske dialekter primært beskrevet på et sproghistorisk grundlag, til dels suppleret med sproggeografiske synspunkter, jf. Poul Andersen 1965. Men fra 1930'erne og i de følgende tiår blev strukturalistiske – dels Pragskolens, dels og især glossematikens – synspunkter mere dominerende.

Med Poul Andersen (1901-1985) som den centrale figur opstod der ved Københavns Universitet omkring midten af det 20. århundrede en også internationalt set original tradition for strukturelle dialektbeskrivelser, stærkt præget af glossematikken. Den "reneste"

glossematiske dialektbeskrivelse var Børge Andersens *Rønnemålet* (1959) med den karakteristiske undertitel *En strukturallingvistisk analyse af udtryksplanet i en bornholmsk dialekt*; andre vigtige arbejder var disputatserne af Anders Bjerrum (1944), Poul Andersen (1958) og Inger Ejsskjær (1970).

Anders Bjerrums (1903-1984) disputats om *Fjoldemålets Lydsystem* (1944) var påvirket af de glossematiske diskussioner i Lingvistkredsen; den er metodisk original og vigtig, en stringent anvendelse af principperne fremstillet i hans "Über die phonematische Wertung von Mundartaufzeichnungen" 'Om den fonematiske bedømmelse af dialektoptegnelser' (1940) med fokus på betydningen af optegnerens modersmål for fortolkningen. Også Anders Bjerrums små men meget vigtige grammatikker over de danske landskabslove (1966 (1954), 1967) er stærkt påvirket af glossematiske synspunkter.

Poul Andersen har selv peget på (1977:93) at en afgørende forudsætning for ham var prosodiske analyser af 1700-tallets store danske sprogforsker Jens Pedersen Høysgaard (1698-1773). Tabellen herunder illustrerer Høysgaards "Aandelav" som to binære modsætninger ($\pm$ stød, $\pm$ langvokal) resulterende i 4 "stavelsestyper" (efter Anhang 1923 (1769)), i overensstemmelse med Poul Andersens fortolkning (men altså klar hos Høysgaard selv, jf. Basbøll 2016):

	Stød (i stavelsen)	Ikke stød
Lang vokal	<i>væn</i> (på [ɛ:])	<i>væn(e)</i> [1. stavelse]
Kort vokal	<i>vend!</i> (på [n])	<i>ven</i>

Poul Andersens lærebog i "Dansk Fonetik" (1954) fik betydning for en hel generation af danskstuderende bl.a. ved introduktionen af ord- og stavelsestyper i det store og vigtige afsnit om "Accentuation" (s. 309-326); prosodien får herved større vægt end i mere traditionelle fremstillinger. Lærebogen er en original syntese der trækker på både Hjelmslev 1951 – med tilslutning – og på André Martinets³ disputats *La phonologie du mot en danois* (1937). Poul Andersen siger (1954:326) at Martinet "opstiller følgende psykofonetiske enheder, som jeg i det følgende betegner *fonemer*", men Martinet bruger faktisk selv betegnelsen *phonèmes* om de danske vokaler og konsonanter. Særligt

³ Se om André Martinet (1908-1999) hos Skytte 2016:82-85.

Poul Andersens gennemgang af ”ordtyperne” (alfa- beta- gamma-) og deres ”accentuation” (med stød og kvantitet) er vigtig, og til grund ligger også den – for andre skandinaver kontroversielle – påstand at hovedtryk i en neutral ytring er af samme grad. Andersen (1954) blev flere gange i tresserne udgivet sammen med Hjeltslevs ”Almindelig Fonetik” som Poul Andersen & Louis Hjeltslev *Fonetik*, beregnet som lærebog ved Københavns Universitet.

Poul Andersens vigtigste værk er disputatsen *Fonemsystemet i Østfynsk* (1958) hvorom han selv (1977:93) siger:

for mig var Meningen med mit Forsøg med Fynsk ... Skabelsen af en sprogligt rigtig, modsigelsesfri og simpel Notation for en hel Dialektgruppe, sådan som Kravet er stillet fx. ved Arbejdet på Ømålsordbogen.

Som eksempler på andre vigtige arbejder inden for denne af glossematikken inspirerede tradition kan nævnes Ella Jensens *Houlbjerg-målet. Bidrag til Beskrivelse af en østjysk Dialekt* (1944) og Bent Jul Nielsens *Et Bjerreherredsmål. Udtrykssystemet i dialekten i Barrit, Klakring og As sogne* (1968).

Inger Ejskjær (1926-2015) debuterede med at beskrive sin fars dialekt Brøndummålet (1954). I 1964 udgav hun en vigtig artikel der baseret på hendes egne erfaringer introducerede begrebet *regionalsprog* i dansk forskning. *Kortvokalstødet i sjællandsk* (1967) er – foruden af dialektbeskrivelserne – teoretisk påvirket af Hjeltslev (1951). Disputatsen *Fonemsystemet i Østsjællandsk* (1970) er et hovedværk i den strukturalistiske danske dialektlitteratur. Inger Ejskjær har endvidere givet vigtige oversigter på engelsk: ”Stød and pitch accents in the Danish dialects” (1990) og *Danish dialect research* (1993).

3. Mellemspil: Aage Hansen (1943, 1967)

I Aage Hansens (1894-1983) sene storværk *Moderne Dansk* (1967, i 3 bind) handler bind 1 om ”analyse”. Fremstillingen er et udogmatisk forsøg på at anvende glossematiske principper på moderne dansk rigssprog med overordentlig mange iagttagelser gjort gennem et langt

forskerliv, men også med enkelte fejlanalyser som når han opfatter diftonger som i *hav*, *møg* som strukturelt bestående af to vokaler bl.a. fordi ”diftongerne har stød under de samme betingelser som de lange vokaler” (s. 303); det har de netop ikke: fx er *møg* stødløst som *møl* hvorimod finale langvokaler i danske ord altid har stød.

Også Aage Hansens tidligere og meget vigtige synkrone arbejde, der med en moderne terminologi hører under fonologien og den prosodiske morfologi, nemlig *Stødet i dansk* (1943), er i mange henseender præget af glossematiske synspunkter og viser betydelig indflydelse fra Hjeltslev.

4. Fonotaks i og omkring glossematikken

Internationale pionerarbejder om fonotaks, dvs. principperne for udtrykselementernes kombinatorik, var et vigtigt område for glossematikken, faktisk langt mere end fonetisk substans; afgørende bidrag hertil, både alment og for dansk, er givet i (1952) af Eli Fischer-Jørgensen⁴, i (1958) af Paul Diderichsen⁵ og i (1959) af Henning Spang-Hanssen.⁶

Ingen af disse tre var entydigt glossematikere, men de var energiske diskussionsdeltagere i det glossematiske miljø i Lingvistkredsen, og deres fonotaktiske modeller og analyser bidrager originalt til et vigtigt, men i øvrigt ikke – heller ikke internationalt – velopdyrket felt inden for den almene fonologi. Det samme gælder romanisten Knud Togeby⁷ hvis disputats *Structure immanente de la langue française* (1965 (1951)) var meget indflydelsesrig i Frankrig, især den reviderede 2. udgave fra 1965. Knud Togeby lægger stor vægt på distributionelle forhold som han på original vis beskriver ud fra Hjeltslevske relationer.

⁴ Eli Fischer-Jørgensen (1911-2010) er genstand for Gunver Skyttes store biografi (2016).

⁵ Om Paul Diderichsen (1906-1964), se Skytte 2016:69-72.

⁶ Om Henning Spang-Hanssen (1920-2002), se Skytte 2016:145-147.

⁷ Om Knud Togeby (1918-1974), se Skytte 2016:140-144.

5. Louis Hjelmslev om Rasmus Rask

Vi har set (i afsnit 2) at Poul Andersen, foruden af Hjelmslev, i betydelig grad var inspireret af Jens Høysgaards prosodiske analyser. Høysgaard var derimod ikke en vigtig direkte forudsætning for Hjelmslev, men det var han indirekte idet Hjelmslevs store helt Rasmus Rask (1787-1832) var stærkt påvirket af Jens Høysgaard; om linjen fra Høysgaard og videre til Rask, jf. også Basbøll & Jensen (2015), med henvisninger, og Basbøll (i trykken).

Hjelmslev har i (1966(1951)) givet et vigtigt, men også ensidigt og dermed kontroversielt, portræt af Rasmus Rask, baseret på dyb fortrolighed med Rasks både trykte og utrykte arbejder og hans mange breve.⁸ Hjelmslev understreger Rasks styrke som strukturalistisk grammatiker og typologisk sprogsammenligner snarere end som sproghistoriker og genetisk lingvist.

Alle Rasks grammatikker er deskriptive (modsat normative), og de fleste har kapitler om udtalen, morfologi, orddannelse og syntaks. Rask er forfatter til en lang række vigtige grammatikker om bl. a. islandsk (første gang 1811, jf. hans udødelige prisskrift 1818), dansk (1830) og engelsk (1832), for blot at nævne nogle ganske få. Mange af Rasks grammatikker var upublicerede i hans levetid.

I Hjelmslevs fortolkning er den *naturlige* beskrivelse for Rask den der stemmer med sprogets struktur, dets system:

La théorie de la forme correcte de la description grammaticale s'identifie pour Rask avec l'examen de la structure véritable de la langue. La seule description correcte est celle qui suit le système propre de la langue. La seule description correcte est la description *naturelle*.

(Hjelmslev 1966 (1951):185)

Teorien for den grammatisk beskrivelses korrekte form er for Rask det samme som undersøgelsen af sprogets sande struktur. Den eneste korrekte beskrivelse er den der er i overens-

⁸ Hjelmslev har udgivet både Rasks udvalgte afhandlinger (Rask 1932-35) og hans brevvæksling (Rask 1941) [3. bind af Rasks breve er udgivet af Marie Bjerrum (Rask 1968)].

stemmelse med sprogets eget system. Den eneste korrekte beskrivelse er den *naturlige* beskrivelse [min oversættelse/HB].

Om Rasks syn på sprogændringer skriver Hjelmslev:

Rask ne reconnaît pas le changement de la *langue*; mais il reconnaît volontiers les changements de la *parole*. Ce qui ne peut pas changer selon lui, c'est la langue, qui pour lui s'identifie au système. Un système ne change pas ; il peut être remplacé par un autre, par un système différent, mais plus ou moins apparenté au système initial.

(Hjelmslev 1966 (1951):191).

Rask anerkender ikke at *sprogssystemet* [la *langue*] ændrer sig; men han anerkender gerne ændringer i *sprogbrugen* [la *parole*]. Det der ifølge ham ikke kan ændre sig, er sproget, hvad der for ham er det samme som systemet. Et system ændres ikke; det kan erstattes af et andet, af et derfra forskelligt system, men et der er mere eller mindre beslægtet med det oprindelige system [min oversættelse/HB].

Og Hjelmslev siger følgende om Rasks syn på sprogfamilier og sprogtyper:

De nos jours, on a l'habitude de réserver le terme de *familles* à des classes de langues d'origine commune. C'est une définition historique, étrangère à la pensée de Rask. Les classes de langues auxquelles il pense ne sont donc pas des familles dans ce sens étroit et technique du terme. Ce sont, au contraire, des *types linguistiques*, définis par certains traits de structure. Le point de vue génétique dans le sens propre du terme, ou, plus exactement, le point de vue historique, n'existe pas encore dans la linguistique de l'époque de Rask.

(Hjelmslev 1966 (1951):191f).

I vore dage forbeholder man normalt betegnelsen *familier* for klasser af sprog med fælles oprindelse. Det er en historisk definition der er fremmed for Rasks tankegang. De sprogklasser

han tænker på, er ikke familier i betegnelsens snævre tekniske forstand. Det er, tværtimod, *sprogtyper*, defineret ved bestemte strukturtræk. Det genetiske synspunkt i denne betegnelses egentlige forstand, eller, mere nøjagtigt, det historiske synspunkt, findes endnu ikke i lingvistikken på Rasks tid

[min oversættelse/HB].

Hjemslevs fortolkning af Rasks synspunkter er et yderpunkt: han ser måske ligefrem en præ-glossematiker i sin store forgænger, helt modsat hans Lingvistkreds-fælle og nære kollega Paul Diderichsen der understreger Rasks sammenhæng med traditionen fra det syttende og attende århundredes sprogvidenskab (se Diderichsen 1960).

6. Slutord om glossematikens plads i fonologiens historie

Glossematikens indflydelse på fonologien har, især i en international sammenhæng, været temmelig begrænset – i modsætning til indflydelsen på semiotikken – men man kan dog pege på nogle områder hvor glossematisk fonologi har sat sig blivende spor, ikke mindst inden for analysen af dansk:

(1) Glossematikens førstemand, Louis Hjelmslev, har – især gennem sin halvpublicerede artikel ”Grundtræk af det danske udtrykssystem med særligt henblik på stødet” (afsnit 1 her) – påvirket dansk dialektforskning gennem en menneskealder (afsnit 2).

(2) Foruden Børge Andersens *Rønnemålet* (1959) bør endnu en glossematisk monografi nævnes – selv om den ikke er begrænset til udtrykssystemet: Una Cangers ph.d.-afhandling om maya-sproget Mam (1969). Una Canger var elev af (bl.a.) Hjelmslev; hun rejste til USA og udarbejdede her sin afhandling under vejledning af Francis Whitfield der var pioner i at udbrede kendskab til glossematikken, bl.a. gennem oversættelser – bedst kendt er *Prolegomena to a Theory of Language*, oversættelsen af et af Hjelmslevs hovedværker, *Omkring sprogteoriens grundlæggelse* (1943); se Canger (2001) om Whitfields betydning for glossematikken.

(3) En række vigtige arbejder, ikke mindst inden for fonotaks (afsnit 4), er klart påvirket af glossematikken og diskussionerne i Lingvistkredsen. Denne indirekte påvirkning er måske den aller-vigtigste fra et videnskabshistorisk synspunkt.

Litteratur:

- Andersen, Børge (1959) *Rønnemålet. En strukturallingvistisk analyse af udtryksplanet i en bornholmsk dialekt*. København: Schultz.
- Andersen, Poul (1954-1955) Dansk Fonetik. *Nordisk Lærebog for Talepædagoger*. N.Rh. Blegvad et al. (udg.). København: Rosenkilde & Bagger:308-353.
- Andersen, Poul (1958) *Fonemsystemet i Østfynsk. På Grundlag af Dialekten i Revninge Sogn*. København: Schultz.
- Andersen, Poul (1965) Dialektforskningen. *Det danske sprogs udforskning i det 20. århundrede*. Jørgen Larsen et al. (udg.). København: Gyldendal:85-126.
- Andersen, Poul (1977) Dansk Dialektologi i Tiåret 1965-1974. *Danske Studier* 1977:100-138.
- Andersen, Poul & Louis Hjelmslev (1954) *Fonetik*. Særtryk af *Nordisk Lærebog for Talepædagoger*. København: Rosenkilde & Bagger.
- Anderson, Stephen R. (1985) *Phonology in the Twentieth Century: Theories of Rules and Theories of Representations*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Basbøll, Hans (1971) A commentary on Hjelmslev's Outline of the Danish Expression System. *Acta linguistica hafniensia* 13:173-211.
- Basbøll, Hans (1973) A commentary on Hjelmslev's Outline of the Danish Expression System (II). *Acta linguistica hafniensia* 14:1-24.
- Basbøll, Hans (2005) *The Phonology of Danish*. Oxford: Oxford University Press.
- Basbøll, Hans (2016) Fonetikker. *Dansk Sproghistorie* 1. Ebba Hjorth et al. (udg.). København/Aarhus: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Aarhus Universitetsforlag:279-297 (med ekstra materiale (nr. 26-33) på hjemmesiden danskspoghistorie.dk).
- Basbøll, Hans (2017) Hjelmslev sur la phonologie du français. *Dynamiques linguistiques: variation, changement et cognition*. Marie-Hélène Côté et al. (udg.). Paris: Presses Universitaires de Paris Ouest.
- Basbøll, Hans (under udg.) The Discovery of Danish Phonology and Prosodic Morphology: from the third university caretaker Jens P. Høysgaard (1743) to the 19th century. *The Meaning of Language*. Hans Götzsche (udg.). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Basbøll, Hans & Viggo Bank Jensen (2015) Rask: A linguistic giant between the 18th and 20th century. *Historiographia Linguistica* 42, 1:153-167.
- Bjerrum, Anders (1940) Über die phonematische Wertung von Mundartaufzeichnungen. *Bulletin du Cercle linguistique de Copenhague* IV:29-51.

- Bjerrum, Anders (1944) *Fjoldemålets Lydsystem*. København: Ejnar Munksgaard.
- Bjerrum, Anders (1966 (1954)) *Grammatik over Skånske Lov efter B74*. København: Gyldendal.
- Bjerrum, Anders (1967) *Grammatik over De Sjællandske Love efter AM 455 12°. Med tillæg om Jyske Lov efter Flensborghåndskriftet*. København: Gyldendal.
- Canger, Una (1969) *Analysis in outline of Mam, a Mayan language*. Ph.d.-afhandling, University of California at Berkeley.
- Canger, Una (2001) Le rôle de Francis Whitfield. *Atti del Convegno Internazionale, Padova, 4-6 ottobre 1999*. Romeo Galassi & Margherita de Michiel (udg.). Padova: Università degli Studi di Padova:229-243.
- Diderichsen, Paul (1958) The importance of distribution versus other criteria in linguistic analysis. *Proceedings of the Eighth International Congress of Linguists*:156-194.
- Diderichsen, Paul (1960) *Rasmus Rask og den grammatiske tradition*. København: Munksgaard.
- Ejskjær, Inger (1954) *Brøndum-målet. Lydsystemet i en Sallingdialekt*. København: Schultz.
- Ejskjær, Inger (1964) Regionalsprog og lokalt vestjysk regionaldansk. *Dialektstudier* 1:7-50.
- Ejskjær, Inger (1967) *Kortvokalstødet i sjællandsk*. København: Akademisk Forlag.
- Ejskjær, Inger (1970) *Fonemsystemet i Østsjællandsk. På grundlag af dialekten i Strøby sogn*. København: Akademisk Forlag.
- Ejskjær, Inger (1990) Stød and pitch accents in the Danish dialects. *Acta linguistica hafniensia* 22:49-75.
- Ejskjær, Inger (1993) *Danish dialect research*. København: C.A. Reitzel.
- Fischer-Jørgensen, Eli (1952) On the definition of phoneme categories on a distributional basis. *Acta linguistica hafniensia* 7:8-39.
- Fischer-Jørgensen, Eli (1973) Supplementary Note to Hans Basbøll's commentary on Hjelmslev's Outline of the Danish Expression System. *Acta linguistica hafniensia* 14:143-152.
- Fischer-Jørgensen, Eli (1975) *Trends in Phonological Theory. A Historical Introduction*. København: Akademisk Forlag.
- Gregersen, Frans (1991) *Sociolingvistikens (u)mulighed* 1-2. København: Tiderne Skifter.
- Hansen, Aage (1943) *Stødet i dansk*. København: Munksgaard.
- Hansen, Aage (1967) *Moderne Dansk* 1-3. København: Grafisk Forlag.

- Hjelmslev, Louis (1935-1937) *La catégorie des cas. Étude de grammaire générale* I-II. Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus.
- Hjelmslev, Louis (1936) Principles of Phonematics. *Proceedings of the 2nd International Congress of Phonetic Sciences, held at University College, London, 22-26 July 1935*:51-54.
- Hjelmslev, Louis (1939) Note sur les oppositions supprimables. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* VIII:51-57.
- Hjelmslev, Louis (1943) *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. København: Bianco Luno.
- Hjelmslev, Louis (1951) Grundtræk af det danske udtrykssystem med særligt henblik på stødet. *Selskab for nordisk filologi, årsberetning for 1948-49-50*:12-24.
- Hjelmslev, Louis (1954) Almindelig Fonetik. *Nordisk Lærebog for Talepædagoger*. N.Rh. Blegvad et al. (udg.). København: Rosenkilde & Bagger:233-307.
- Hjelmslev, Louis (1959) *Essais linguistiques* [I]. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag.
- Hjelmslev, Louis (1966 (1951)) Commentaires sur la vie et l'œuvre de Rasmus Rask. *Portraits of Linguists* I. Thomas A. Sebeok (udg.). Bloomington/London: Indiana University Press: 179-195. Først udgivet i *Conférences de l'Institut de Linguistique de l'Université de Paris* 10:143-157.
- Hjelmslev, Louis (1970 (1948)) Le système d'expression du français moderne (résumé [par Eli Fischer-Jørgensen]). *Bulletin du Cercle linguistique de Copenhague 1941-1965*. København: Akademisk Forlag:217-222.
- Hjelmslev, Louis (1973) *Essais linguistiques* II. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag.
- Hovdhaugen, Even, Fred Karlsson, Carol Henriksen & Bengt Sigurd (2000) *The History of Linguistics in the Nordic Countries*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Høysgaard, Jens Pedersen (1923 (1769)) *Første Anhang til den Accentuerede Grammatika. Danske Grammatikere* 5. Henrik Bertelsen (udg.). København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab:507-550.
- Jensen, Ella (1944) *Houlbjergmålet. Bidrag til Beskrivelse af en østjysk Dialekt*. København: Schultz.
- Jensen, Viggo Bank (2015) Eli Fischer-Jørgensen, Eugenio Coseriu et Louis Hjelmslev: Quelques points d'une correspondance. *Cahiers de Ferdinand de Saussure* 68:27-45.
- Jul Nielsen, Bent (1968) *Et Bjerreherredsmål. Udtrykssystemet i dialekten i Barrit, Klakring og As sogne*. København: Akademisk Forlag.

- Madsen Aarhus, Jacob (1586) *De literis libri duo*. Udgivet 1930 af Christen Møller & Peter Skautrup, med en oversættelse af Franz Blatt (bd. 2:99-249). Aarhus.
- Martinet, André (1937) *La phonologie du mot en danois*. Paris: Klincksieck [også i *Bulletin de la Société linguistique de Paris* 38:169-266].
- Pike, Kenneth L. (1967) *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*. Haag: Mouton.
- Rask, Rasmus (1811) *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog*. København: Gyldendal.
- Rask, Rasmus (1818) *Undersøgelse om Det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse. Et af det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab kronet Prisskrift*. København: Gyldendal.
- Rask, Rasmus [E. C.] (1830) *A Grammar of the Danish Language for the Use of Englishmen*. København.
- Rask, Rasmus (1832) *Engelsk Formlære, udarbejdet efter en ny Plan*. København: Gyldendal.
- Rask, Rasmus (1932-35) *Udvalgte Afhandlinger* I-III. Udgivet af Louis Hjelmslev. København: Levin & Munksgaard.
- Rask, Rasmus (1941) *Breve fra og til Rasmus Rask* I-II. Udgivet af Louis Hjelmslev. København: Munksgaard.
- Rask, Rasmus (1968) *Breve fra og til Rasmus Rask* III. Udgivet af Marie Bjerrum. København: Munksgaard.
- Rasmussen, Michael (1992) *Hjelmslevs sprogteori. Glossematikken i videnskabshistorisk, videnskabsteoretisk og erkendelsesteoretisk perspektiv*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Robins, R. H. (1967) *A Short History of Linguistics*. London: Longmans.
- Skytte, Gunver (2016) *ELI – 99 års opdagelsesrejse gennem livet. En biografi om sprogforskeren Eli Fischer-Jørgensen (1911-2010)*. København: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.
- Spang-Hanssen, Henning (1959) *Probability and Structural Classification in Language Description*. København: Rosenkilde & Bagger.
- Togeby, Knud (1965 (1951)) *Structure immanente de la langue française. Travaux du Cercle linguistique de Copenhague* VI. Revideret udgave (1965). Paris: Larousse.
- Uldall, Hans Jørgen (1933) *A Danish Phonetic Reader*. London: University of London Press.
- Uldall, Hans Jørgen (1936) *Phonematics of Danish. Proceedings of the 2nd International Congress of Phonetic Sciences, held at University College, London, 22-26 July 1935:54-57*.